

NIO – FEM

TIDSKRIFT OM ARBETSLIV & PROFESSION

NR 2 • 2020

CORONA &
ARBETSLIVET

FACKLIG MEDLEMSTILLSTRÖMNING UNDER CORONAPANDEMIN/[INTERVJU MED ARBETSTERAPEUT MARIE CARLSSON](#)/KAN VI VACCINERAS MOT KONSPIRATIONSTEORIER?/DÖDEN OCH MODERNITETEN

Innehåll Nr 2 2020

- 5** **Ledare** *Av: Leif Jacobsson*
- 6** **Notiser**
- 8** **Intervju med arbetsterapeut Marie Carlsson** *Av: Leif Jacobsson*
- 12** **Facklig medlemstillströmning under coronapandemin**
 Av: Anders Kjellberg
- 16** **Det nya normala – arbetslivet under och efter pandemin**
 Av: Lena Lid Falkman
- 20** **Kan vi vaccineras mot konspirationsteorier?** *Av: Annika Rabo*
- 26** **Bildsidor**
- 28** **Spanska sjukan speglad i Läkartidningen** *Av: Leif Jacobsson*
- 32** **Vem kan vi lita på?** *Av: Ester Pollack*
- 36** **Döden och moderniteten** *Av: Per Magnus Johansson*
- 38** **Recensioner**
- 40** **Sista sidan**

Skribenter i Nio-Fem Nr 2 2020

Annika Rabo/Anders Kjellberg/Ester Pollack/Per Magnus Johansson/Leif Jacobsson/Lena Lid Falkman

Omslagsbild: Våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Henrik Maltzman.

NIO-FEM

TIDSKRIFT OM ARBETSLIV & PROFESSION

Ansvarig utgivare

Lars-Erik Hansen

lars-erik.hansen@tam-arkiv.se

Redaktör

Leif Jacobsson

leif.jacobsson@tam-arkiv.se

Bildredaktör

Andreas Lindahl

Layout

Karin Didring

mejlatill@didring.se

Grafisk form

Melissa Rydquist

Illustratörer

Maria Jonsson, Ulf Lundkvist med flera

Omslag

Omslagsbild: Våtplåtsfotografi
av Aron Matsson.

Tryck

Östertälje tryckeri

ISSN 2001-9688

Nio - Fem är en tidskrift som ges ut av TAM-Arkiv och som tidigare hette *TAM-Revy*.

Tidskriften innehåller artiklar om tjänstemanna- och akademikerrörelsernas historia och nutid, olika yrkesgrupper och arbetslivets förändring, rapporter och forskning, aktuellt på TAM-Arkiv och lyfter fram källmaterial ur arkiven.

Tidskriften utkommer 2-3 ggr/år.

TAM-ARKIVS MEDLEMMAR

Akademikerförbundet SSR

Akavia (tidigare Civilekonomerna)

DIK

Fackförbundet ST

Finansförbundet

Forena

Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter (FSA)

Förbundet Folkhögskollärarna

Förhandlings och samverkansrådet PTK

Försvarsförbundet

Journalistförbundet

Kyrkans Akademikerförbund (KyrkA)

Läkarförbundet

Lärarförbundet

Lärarnas Riksförbund (LR)

Naturvetarna

Nordic Financial Union (NFU)

Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)

Polisförbundet

Fysioterapeuterna

Sjöbefälsföreningen Offentliganställda (SBFO)

SRAT

Svenska Läkaresällskapet

Sveriges akademikers centralorganisation (Saco)

Sveriges Ingenjörer

Sveriges Psykologförbund

Sveriges Skolledarförbund

Sveriges Tandläkarförbund

Sveriges universitetslärare och forskare (SULF)

Teaterförbundet (TF)

Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)

Tull-Kust

Unionen

Vision

Vårdförbundet

Corona & arbetslivet

Ater Corona. Jag slutför denna tidning hemifrån. Liksom så många andra arbetar jag på distans. Det nya arbetslivet innebär både utmaningar och möjligheter. Detta nummer av Nio-Fem handlar om corona & arbetslivet. Nya insikter. I skrivande stund sitter jag i ett större rum än vanligt. Sinnesstämningen förändras. Lycka. Kanske beror det på det rymligare rummet? Kanhända beror det på ett nytt möte – på distans? Eller är det solljuset utanför fönstret?

En intervju med arbetsterapeuten Marie Carlsson belyser yrkesgruppens stora betydelse för att människor som drabbats av covid-19 ska kunna komma tillbaka till arbetslivet.

Artikeln *Det nya normala – arbetslivet under och efter pandemin* av Lena Lid Falkman, lektor i arbetslivsvetenskap vid Karlstads universitet, handlar om hur covid-19 har förändrat arbetslivet.

Lid Falkman har intervjuat medarbetare på ett stort läkemedelsföretag om deras nya arbetsliv som distansarbetare under pandemin. Hennes artikel visar att om man undantar hotell- och restaurangbranschen, så har människor faktiskt upplevt oväntade psykosociala vinningar av att arbeta hemifrån. Generellt har man upplevt autonomi, engagemang och arbetsglädje. Erfarenheterna varierar förstås. Medan vissa upplever ökad individuell frihet vill andra tillbaka till arbetsplatsen så fort som möjligt. Hur kommer arbetslivet att förändras efter coronatiden? Man borde ta mer hänsyn till individuella olikheter. Det väsentliga att ta med sig är enligt Lid Falkman att vi ser till att den nya tekniken arbetar för oss inte mot oss.

På vilket sätt har facket påverkats av pandemin? Anders Kjellberg, professor i sociologi, visar hur coronapandemin och den arbetslöshet som följt i dess spår har lett till en medlemstillströmning till såväl fack som A-kassor. I osäkra tider söker människor trygghet. Samtidigt kan en högre arbetslöshet på sikt innebära försämrat inflytande för facket, något som inte främjar en hög organisationsgrad.

Sjukdomar, kropp och hälsa är centrala frågor för såväl individen som samhället. Virus som orsakar pandemier

kan vara en grogrund för misstänksamhet och anklagelser. Två artiklar – den ena av socialantropologen Annika Rabo, den andra av Ester Pollack, professor i journalistik – handlar om konspirationsteorier. Medan Pollack betonar vikten av ett källkritiskt tillvägagångssätt tittar Rabo på konspirationsteorier i ett större antropologiskt/historiskt perspektiv.

Vad kan vi lära oss av tidigare pandemier? På TAM-Arkiv finns många artiklar som speglar 1918–19 års pandemi – den s.k. ”spanska sjukan” – i arkivets bevarade nummer av Allmänna Svenska Läkartidningen. Medan vissa teorier och behandlingsmetoder från spanska sjukans tid verkar föråldrade finns det frågor som känns igen från dagens debatt: Var kom smittan ifrån ursprungligen? Hur borde ansiktsmaskerna utformas? Finns det ett fungerande vaccin? Framförallt: finns det erfarenheter från spanska sjukan som fortfarande är värdefulla att ta med sig?

I en avslutande krönika reflekterar psykoanalytikern och idéhistorikern Per Magnus Johansson om hur vi – i den västerländska kulturen – tycks ha trängt bort döden. Kan medvetenheten om livets ändlighet vara en möjlighet till en förändring? Insikten om livets ändlighet kan leda till större förståelse för varandra. Den andres situation är också min. Allt hör ihop.

LEIF JACOBSSON
Redaktör

Dokument om Asiaten

+ **Anslås på synlig plats**

RÅD I INFLUENSATIDER

- 1) Nys inte.
- 2) Hosta inte.
- 3) Håll andan.
- 4) Använd papperstoiletter.
- 5) Tvätta händerna noga efter varje läkarbesök.
- 6) Tafsa inte på kvinnliga butiksbiträden.
- 7) Än mindre på manliga.
- 8) Bli ej sjuk.

Stockholm i november 1957
K. Medicinalstyrelsen

VS Om Ni mot förmodan ändå skulle bli sjuk, så låtsas inte om det. Dra framför allt inte fram saken i större sällskap.

DS

Får man skämta om en pandemi? Asiaten var en av de tre pandemier som härjade under 1900-talet. På TAM-Arkiv finns ett dokument från teknologstudenternas tidskrift *Blandaren* från 1957 där man tillstår sig med att skämta med sjukdomen ... Idag är covid-19 på allas läppar. Ibland görs jämförelser med spanska sjukan. Mycket sällan återkallas minnet av de andra två – Asiaten och Hongkong. De var visserligen inte lika dödliga som spanska sjukan men även de påverkade livet för många människor.

Asiaten upptäcktes tidigt under 1956 i Kina och den drabbade människor över hela världen fram till 1958. Minst en miljon människor världen över ska ha avlidit i Asiaten. En del källor hävdar att det rörde sig om flera miljoner. Då som nu påverkades skolorna. Näringslivet och produktionen drabbades likaså.

Ur tidskriften "Blandaren" 1957.

Till minne av Ann Bergman

Ann Bergman – professor i arbetsvetenskap vid Karlstads universitet – avled den 29 juli 2020 efter en kort tids sjukdom. Tidskriften Nio-Fem har publicerat ett flertal artiklar från hennes penna. Tidskriften införde även ett personporträtt om hennes gärning (Nio-Fem nr 1 2017) samma år som TAM-Arkivs forskningsråd valde henne till sin ordförande.

Anns avhandling från 2004 byggde på en omfattande undersökning av genusrelationer och könssegregering på tre skilda arbetsplatser med olika karaktär. Intresset för jämställdhet var något som sedan följde Ann under hela hennes karriär. Hennes akademiska gärning var överhuvudtaget mycket omfattande. Under Anns sista år kretsade hennes forskning kring arbetslivets digitalisering.

Den 22 juli i år fick jag ett mailsvar från Ann Bergman angående en förfrågan om skribenter till just detta nummer av Nio-Fem. En vecka senare – alltså den 29 juli – avled Ann Bergman, 57 år gammal. TAM-Arkiv bevarar hennes ljusa minne ...

Ann Bergman. Foto: Tommy Andersson.

Vägen tillbaka till arbetslivet

Hur ÅTERHÄMTAR
man sig efter att ha
varit svårt sjuk i
CORONA? Marie
Carlsson har hjälpt
svårt sjuka
PATIENTER till-
baka till arbetslivet.

Septembervärme. En gul skinande huskropp. Utanför entrén till den neurologiska rehabiliteringskliniken vid Stora Sköndal utanför Stockholm lyser solen. En kvinna sitter på en bänk. Vi språkar lite om ljuset och om D-vitaminets roll för immunförsvaret. Sedan linkar hon långsamt mot en Taxi Stockholm-bil framför oss. Jag är här för att tala med Marie Carlsson – arbetsterapeut verksam vid Stora Sköndals rehabilitering av covid-19-patienter.

Stora Sköndal är en stiftelse inom Svenska kyrkan som utan vinstsyfte arbetar med vård, omsorg, utbildning och forskning. Det finns många verksamheter. Idag ryms äldreomsorg, förskola, ensamkommande flyktingbarn, högskola, människor med funktionsnedsättning

och neurologisk rehabilitering. Stora Sköndal köptes 1905 av Svenska Diakonisällskapet. Ambitionen var då att utbilda diakoner och socialarbetare. Stiftelsen säger sig fortfarande eftersträva att arbeta diakonalt, ett uttryck som betecknar idealet att ge utan någon tanke på att få något tillbaka.

TRÄNINGSTRÄDGÅRD

Marie visar mig till "träningsträdgården" där hon – och andra arbetsterapeuter – tränar med patienterna. Den är en prunkande, vacker plats med träd, växthus och odlingslådor. Gröna päron hänger ned från ett av träden. Odlingslådorna är fyllda med goda grönsaker och frukter.

Hon började sin bana som sjukvårdsbiträde vid Södersjukhuset i Stockholm runt 1977–78. På den tiden träffade hon på väldigt många arbetsterapeuter och sjukgymnaster. Hon kunde då själv iaktta när de tränade med patienterna:

– Och då insåg jag att det var ju de som gjorde att patienterna blev bättre!

Det var alltså då som hon först fick upp ögonen för yrkesgruppen. Arbetsterapeuter är ju annars inte speciellt kända för gemene man, reflekterar hon. Men det var alltså de som hjälpte patienterna. De ordnade så de skulle kunna klä på sig eller köra sin rullstol. Ena dagen kanske de inte klarade sig själva – andra dagen hade de gjort framsteg. Då tänkte hon att "det där verkar vara ett bra jobb". Hon sökte till arbetsterapeut-utbildningen. När hon var färdigutbildad arbetade hon vidare på Södersjukhuset. Därefter var hon med och startade upp en demensdagvård under en tid då det var ett nytt begrepp.

Sedan började hon arbeta vid Enskede-Skarpnäcks psykiatriska sektor som då var mycket innovativ. Idén var att ha aktivitetsgrupper snarare än att låsa in alla patienter. Man arbetade mer integrerat, men i och med den s.k. "Ädelreformen" delade man

upp verksamheten igen. Kommunen skulle ta hand om sysselsättningen medan psykiatrin skulle sköta slutenvården. Då sökte sig Marie till Stora Sköndal där hon nu arbetat i 25 år.

IDÉN var att ha aktivitetsgrupper snarare än att låsa in alla PATIENTER.

COVID-19 PATIENTER

Våren 2020 började de första covid-19-patienterna anlända till Stora Sköndal för rehabilitering. Hur var det första gången hon träffade på dem? Marie minns hur de ofta kom till rehabiliteringen i rullstol. Ofta hade de svårt att gå och förflytta sig. De kunde inte göra enkla vardagssysslor som att klä på sig och duscha, men under tiden de vistades på Sköndal kom de flesta på fötter. De kunde själva ta sig från rehabiliteringen. I vissa fall kanske de behövde något hjälpmedel. Covid-19-patienterna hade ofta problem med finmotoriken. De kunde vara väldigt skakiga:

– Sjukdomen drabbar muskulaturen här i bålén, säger hon och pekar med händerna.

Följden blir att patienterna blir svaga i axlarna och får svårt att röra armar och händer, men på Sköndal fick de träna intensivt. När de låg inlagda på slutenvårdsavdelningen under några veckor fick de träffa olika professioner som jobbar med rehabilitering. Sedan kanske de deltog i diverse grupper. Vissa var på handträningsgrupper där de först tränade finmotoriken. De övade upp styrkan i händerna och förmågan att skriva. Andra patienter var ute i trädgården och jobbade. De som hade intresse kunde stå vid de höga odlingslådorna och träna balansen, eller också kunde de arbeta i köket.

Alla covid-patienter får en individuell rehabplan. De talar om vad de vill uppnå. Det kan t.ex. vara att de vill komma upp för trappan i huset där de bor, eller kunna duscha själv. När de sedan blir tillräckligt bra för att åka hem får de fortsätta att träna

Idag är sex av HENNES åtta patienter post-covid PATIENTER.

hemma. Samtidigt får de komma tillbaka till Sköndal för daglig rehabilitering. Var det något som förvånade henne när det gäller patientgruppen?

– Att det gick så bra för dem! Utbrister hon spontant.

Covid-19-patienterna blev snabbt bättre. I alla fall de hon har mött på Sköndal. Idag är sex av hennes åtta patienter post-covid-patienter. Hon har noterat att en del av covid-patienterna har fått svårigheter med kognitionen – tankeförmågan, minnet och planeringsförmågan. Just nu är det en neuropsykolog som har gjort en kortare utredning för att se hur många det handlar om i dagsläget. Trots frågetecknen är många ändå på väg tillbaka till arbetslivet, konstaterar hon.

Har några i personalen smittats? Ja, några anställda har blivit sjuka, konstaterar hon. Och då måste det självfallet skrivas en avvikelserapport. Än så länge är det ingen som har blivit allvarligt sjuk som tur är. Det är förstås svårt att veta om de har fått covid-smittan av en specifik patient. I framtiden kommer forskarna att kunna säga om det har varit en övervikt på sjukhusvårdspersonal som insjuknat eller inte.

Hur påverkas psyket? Har patienterna haft

mardrömmar? Marie har märkt att de intagna pratar väldigt mycket med varandra om sina erfarenheter. Det finns också en samtalsgrupp med kuratorer på plats. Gruppen har tagit upp olika teman. En läkare har också informerat om sjukdomen.

Ibland har patienterna fått se de dagböcker som personalen på intensivsen har skrivit till dem. Journalerna kan innehålla mycket fackspråk. Men genom att läsa personalens dagböcker kan patienterna – på ett mer personligt plan – få reda på vad som hänt när de legat nedsövda.

STORA SKÖNDAL

Marie tycker att det känns utmärkt att arbeta vid Stora Sköndals rehabilitering. Eftersom det är en liten klinik blir det inte så många hierarkiska nivåer som det finns inom landstinget. Därför är det möjligt att komma med egna idéer och initiativ, något som också tas väl emot av ledningen. Det är många i personalgruppen som har arbetat länge på Stora Sköndal. Olika yrkesgrupper arbetar tätt tillsammans. Det finns inga ”stuprör” där olika professioner håller på sin roll. Inom regionen däremot ändras verksamhetens inriktning hela tiden beroende på politiska beslut. Verksamheten slås sönder och man får kanske bygga upp allting igen, menar hon.

Det är Region Stockholm som köper platser på Stora Sköndal och av två andra enskilda utförare – Stockholms sjukhem och Rehabstation Stockholm. Regionen kontrollerar regelbundet hur verksamheten bedrivs. De ser till att verksamheten bedrivs enligt riktlinjerna.

Vilken relation har de haft med kyrkan? Stora Sköndal erbjuder omsorg och utveckling utan religiös eller politisk påverkan. Samtidigt drivs stiftelsen av Svenska kyrkan. Marie berättar att kontakten har gått i vågor. Tidigare fanns det en präst som var väldigt engagerad i verksamheten. Om patienterna hade ett behov

av existentiella samtal så kunde de komma och prata med honom. Efterträdaren har inte varit lika engagerad. Vad tycker hon om att verksamheten inte behöver gå med vinst?

– Det är jätteviktigt, betonar hon.

Marie tycker det är trevligt att arbeta i en sådan verksamhet. Hon tror att det kan vara stressigt om personalen behöver träffa väldigt många patienter för att det ska gå runt ekonomiskt. Samtidigt har hon ingen egen erfarenhet av att arbeta i vinstdrivande vårdföretag

Stora Sköndal har en uttalad värdegrund. Vilka är värdeorden? Hon funderar över frågan en lång stund:

– Det ska jag kunna som ett rinnande vatten, skrattar hon.

Lite senare får jag värdeorden per mejl: jämlikhet, omtanke och förändring. Kanske är det inte orden som är viktiga, utan praktiken: den rent mänskliga omtanken ...

Av: [Leif Jacobsson](#), TAM-Arkiv

Facklig medlems- tillströmning

Hur kommer det sig att både fack och a-kassa fått en ÖKAD medlemstillströmning under COVID-19-PANDEMIN? Sociologen Anders Kjellberg har ANALYSERAT den fackliga organisationsgradens förändring.

När coronapandemin slog till under våren 2020 förändrades människors liv och arbete radikalt. Att hålla avstånd till andra, inte träffa de äldre, jobba hemifrån, bli uppsagd eller korttidspermitterad hörde till det som kastade om livet för många. Inom sjukvården och äldreboenden blev arbetssituationen otryggare och stressigare än någonsin. Tusentals som drabbades av sjukdomen överlevde inte.

Otryggheten och osäkerheten om framtiden fick många att fundera på om de inte borde gå med i facket eller åtminstone a-kassan. Ingen kunde ju förutsäga hur smittspridningen skulle utvecklas eller följderna för arbetsmarknaden. Många stod utanför fack och a-kassor sedan det stora fackliga medlemsras och de ännu större medlemsförluster som a-kassorna gjorde efter alliansregeringens chockhöjning av a-kasseavgifterna 1 januari 2007. Dessförinnan var närmare 90 procent av löntagarna (inklusive arbetslösa) med i a-kassan. Ännu vid årsskiftet 2019/2020 var denna andel nere på omkring 75 procent och drygt 1,2 miljoner stod utanför a-kassan med allt vad det innebar för individen och samhället när den ekonomiska konjunkturen brant vände nedåt.

Otryggheten och osäkerheten om FRAMTIDEN fick många att fundera på om de inte borde gå med i FACKET eller åtminstone a-kassan.

CORONAKRISEN BRYTER UT

När coronakrisen bröt ut under mars 2020 valde regeringen att omgående förbättra villkoren i arbetslöshetsförsäkringen. Såväl arbetskravet som medlemskravet sänktes, det vill säga tiden man måste ha arbetat respektive ha varit medlem för att ha rätt till ersättning vid arbetslöshet. Dessutom höjdes ersättningen. Allt detta gjorde det mer attraktivt att tillhöra en a-kassa.

Medlemstillströmningen steg kraftigt i takt med att varslen om uppsägningar accelererade. Bara under mars tillkom cirka 127 000 medlemmar, varav de fackliga

Bussar med TCO-propaganda, 1964. Foto: Foto-Hernried.

a-kassorna svarade för 112 000. Det var nästan fyra gånger mer än fackens tillväxt om cirka 30 000 yrkesverksamma medlemmar.

Coronakrisen drabbade inledningsvis främst hotell- och restaurangbranschen och delar av handeln och transportsektorn. Handelsanställdas a-kassa fick under mars och april 2020 18 100 fler medlemmar. Akademikerkassan AEA ökade under de båda månaderna med ca 30 100 medlemmar. Tidningen *Kollega* rapporterade 25 mars under rubriken ”Rekordmånga går med i Unionens a-kassa” att antalet medlemmar de senaste dagarna ökat med mer

Inte BARA
a-kassorna utan
också fackförbunden
upplevde under
CORONAKRISEN
en stark medlems-
tillströmning.

än 1 000 personer per dag. Både fackförbundet Unionen och dess a-kassa omfattar tjänstemän inom bland annat handel, resebyråer, hotell, restauranger, evenemangs- och transportföretag (inklusive kabinpersonal inom flyget) samt konsultföretag, som alla drabbades hårt redan från första början.

Inte bara a-kassorna utan också fackförbunden upplevde under coronakrisen en stark medlemstillströmning. En del av förklaringen är att facken förhandlar vid uppsägningar och ingår avtal om turordningslistor, samtidigt som de försöker begränsa antalet som sägs upp. Hit hör även avtal om korttidsarbete, centrala omställningsavtal och MBL-förhandlingar. De flesta fackförbunden har dessutom inkomstförsäkringar

som ett viktigt komplement till a-kassan. Även i andra avseenden kan facket fylla viktiga uppgifter under kärva tider, till exempel genom förhandlingar och rättshjälp vid tvister mellan anställda och arbetsgivare. Under högkonjunkturer är det lättare för individen att byta arbetsgivare om förhållandena hos den nuvarande uppfattas som oacceptabla.

Under coronakrisen blev arbetssituationen inom vård och omsorg mycket ansträngd samtidigt som oron för att smittas av viruset växte bland både personal och boende inom äldreomsorgen. Kommunal kritiserade det utbredda bruket av timvikarier och agerade på flera sätt för att tillvarata personalens intressen och vann allmänhetens sympatier.

MEDLEMSTILLSTRÖMNING TILL FÖRBUNDEN

Den starka medlemstillströmningen till LO-förbunden avviker markant från utvecklingen under de femton föregående åren. Kommunal var det LO-förbund som mars-april uppvisade störst medlemsökning: drygt 6 200 fler medlemmar. Relativt sett steg medlemstalet under mars och april mest hos Musikerna (+15,5 procent) och Hotell & Restaurang Facket (+11 procent). Att just dessa LO-förbund ledde uppgången är logiskt med tanke på att deras branscher drabbades värst av krisen. Musikerna genom att ett stort antal evenemang ställdes in, hotellen genom avbokningar och få nya hotellgäster; restaurangerna eftersom gästerna till en början minskade avsevärt. Delar av handeln upplevde ett kraftigt försäljningsbortfall, medan det var tvärtom i dagligvaruhandeln. Sammanlagt ökade medlemstalen i fackförbunden under mars och april med drygt 58 000.

TCO svarade för den största medlemsökningen (27 000), därefter kom LO (19 800) och sedan Saco (9 800). Det fristående fackförbundet *Ledarna* ökade med 1 500 medlemmar. Unionen stod i en klass för sig med 23 700 fler medlemmar. Det utgjorde drygt sex tiondelar av tjänstemannafackens samlade medlemsökning under dessa månader.

A-kassornas medlemstillväxt under mars och april var i flera fall mångdubbelt större än fackens även om dessa också ökade stort. Det är inte förvånande med tanke på att oron för den framtida försörjningen snabbt tilltog i stora löntagargrupper. De flesta a-kassorna ökade minst tre gånger så mycket som motsvarande fackförbund.

Medlemsförändringar under mars och april 2020.

A-kassa / förbund	A-kassa		Fackförbund	
Hotell & Restaurang	+17 500	+23,6%	+2 900	+11,0%
Handels	+18 100	+10,9%	+5 700	+4,7%
Unionen	+57 300	+8,7%	+23 700	+4,2%
Byggnads	+7 700	+6,5%	+500	+0,6%
Transport	+5 400	+6,0%	+800	+1,7%
Elektrikerna	+1 700	+6,0%	+60	+0,3%
Journalisterna	+500	+4,9%	+50	+0,5%
AEA (Saco)	+30 100	+4,2%	+9 800	+2,5%
Ledarna	+3 000	+3,8%	+1 500	+1,6%
Seko	+2 600	+3,4%	+600	+0,8%
Fastighets	+1 500	+3,4%	-8	0%
Finans & Försäkring	+1 600	+3,3%	+700	+1,9%
Kommunal	+14 900	+2,6%	+6 250	+1,2%
Vision	+3 700	+2,6%	+1 900	+1,3%
Livs	+700	+2,4%	+200	+0,8%
ST	+1 800	+2,4%	+500	+0,7%

Även tjänstemännens a-kassor ökade sina medlemstal betydligt mer än motsvarande fackförbund.

Sammanlagt växte de fackliga a-kassorna med närmare 178 100 medlemmar under mars och april 2020.

Det var ungefär tre gånger så mycket som de fackliga organisationernas medlemstillväxt om drygt 58 000.

Redan under maj avtog medlemstillströmningen starkt till de fackliga a-kassorna. De ökade då med ”endast” 16 000 personer (mot 112 000 under mars och 66 000 under april) och under juni med färre än 10 000 och därefter bara några tusen per månad.

Under finanskrisen 2008–2010 var läget radikalt annorlunda. Under mars 2009 träffades centrala krisavtal inom industrin. Men trots den djupa krisen uteblev den gången medlemstillströmningen till fack och a-kassor. Förklaringen är att a-kasseavgifterna fram till januari 2014 var kraftigt förhöjda och steg dessutom kraftigt när arbetslösheten ökade.

SLUTORD

I Den svenska modellen i en oviss tid (*Arena Idé* 2020) konstaterade jag att den fackliga organisationsgraden 2019 för första gången på många år inte längre gick ned. Den var oförändrat 68 procent (60 procent bland arbetare och 72 procent bland tjänstemän). Om den kommer att stiga 2020 återstår att se men det är inte omöjligt. Flera av de grupper som initialt drabbades värst av krisen tillhör dem med lägst facklig anslutning. Dit hör tidsbegränsat anställda, ungdomar, utrikes födda och anställda i privata tjänstenäringsgrupper som hotell och restaurang. I betydande utsträckning överlappar de varandra. Rent matematiskt tenderar en minskad sysselsättning hos dessa grupper att höja organisationsgraden bland dem som behåller sina jobb.

Å andra sidan försvagas såväl fackens som individens förhandlingsposition under tider av hög arbetslöshet med följd att andelen tidsbegränsat anställda – inte minst i de mest osäkra anställningsformerna – återigen kan komma att öka. Samtidigt får de fackliga organisationerna svårare att hävda sig gentemot arbetsgivarna. Inget av detta främjar på sikt en hög facklig anslutning. Det gör inte heller det uppluckrade anställningsskydd som förväntas bli konsekvensen av januariavtalet 2020 mellan regeringen, Liberalerna och Centern.

Av: [Anders Kjellberg](#), professor i sociologi vid Lunds universitet.

Det **NYA** normala

– arbetslivet under och efter **pandemin**

Hur ser det nya normala arbetssättet ut under **PANDEMIN**? Och hur kan det nya-nya **ARBETSLIVET** se ut efter pandemin? Baserat på en intervjustudie i ett företag under våren 2020 följer här några några **REFLEKTIONER** av Lena Lid Falkman, lektor i arbetslivsvetenskap.

P

andemin har ställt om arbetslivet. Många kunskapsarbetare flyttade hem sin arbetsplats i mars 2020. Först i tron att detta skulle vara tillfälligt, men ju längre tiden går, desto

Många KUNSKAPS-
ARBETARE flyttade hem
sin ARBETSPLATS i
mars 2020.

tydligare blir det att vi kan och behöver ändra arbetslivet på längre sikt. Kanske till och med till ett helt förändrat sätt

att arbeta. I ett forskningsprojekt kring moderna arbetsplatser såsom aktivitetsbaserade kontor och hur det främjar samverkan och innovation, hade jag bokat in ett tjugotal intervjuer i ett läkemedelsföretag som sedan något år satt i ett aktivitetsbaserat kontor. Så kom pandemin. Jag fick boka om samtliga intervjuer, och kom att göra sjutton intervjuer med allt från VD till ekonomiassistent kring deras upplevelser av det nya kontoret, men förstås främst om upplevelsen av arbetslivet, livet och ledarskapet under pandemin.

TEKNIKEN SKAPAR FÖRUTSÄTTNINGAR

Vi har egentligen haft tekniken för att arbeta enskilt och tillsammans digitalt länge nu. Inom myndigheter har man under lång tid arbetat med REMM-projektet, Resfria Möten i Myndigheter. År 2014 skrev jag boken *Virtuella Möten* (Liber). Den har varit svårsåld, och jag har fått höra liknande från andra forskare och författare som arbetar med digitala möten. Kanske för att man inte tycker att man behöver lära sig detta, det är sådant man kan ändå. Kanske för att man helt enkelt föredrar att träffas fysiskt. Inom universitetsvärlden har motståndet, med undantag av några entusiaster, varit stort mot att genomföra digital utbildning på distans, och det har också varit problem med närvaro och hög andel avhopp på utbildningar av den typen.

Trots det historiska motståndet, så gick det då alltså att under bara någon vecka att ställa om till digital utbildning i hela universitets- och högskolevärlden. För alternativet till distansutbildning digitalt var att ställa in, och då framstod digital utbildning som görbart.

Läkemedelsföretaget gjorde samma resa. Man uppma-

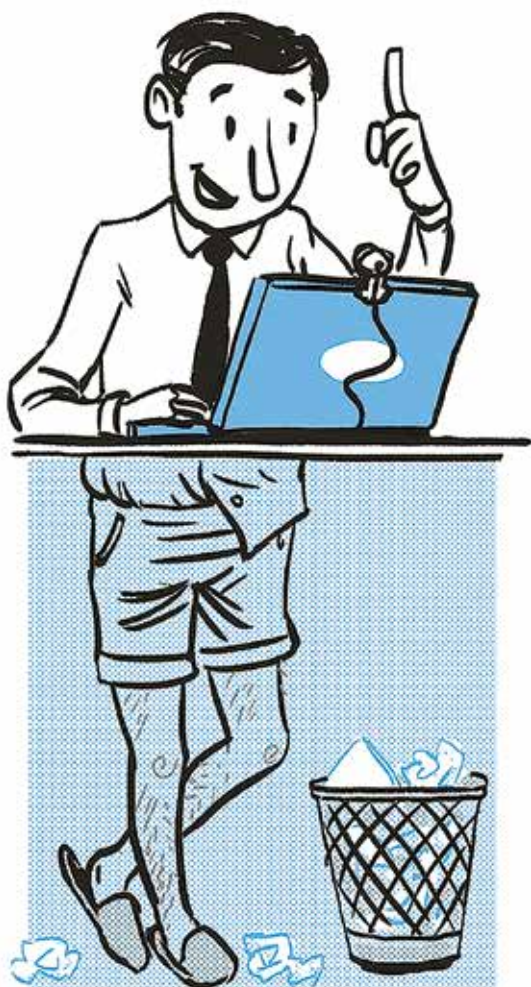

Illustration ur Virtuella möten (Liber 2014) av Jonas Andersson Bok&Bild.

nade medarbetarna till att i möjligaste mån jobba hemifrån från mars och framöver.

ATT JOBBA HEMIFRÅN

Hur upplevde då medarbetarna på läkemedelsföretaget att det var att arbeta på distans? Här är några insikter. Samtliga var överens om att det funkar att jobba hemifrån. Det är till och med ganska produktivt och effektivt. Man får fokustid, man blir inte störd och kan sköta sig själv. Det här stämmer överens med Winningtemps studie, en longitudinell studie med forskningsfrågor med ett stort urval av 400 organisationer. De har kunnat jämföra siffrorna från mars-maj med samma frågor från förra året och början av året. Analysen visar att om man undantar hotell- och restaurangbranschen, så har folk faktiskt

upplevt oväntade psykosociala vinningar av att jobba hemifrån. Generellt har man upplevt autonomi, engagemang och arbetsglädje.

En reflektion från hemarbetarna är att det är stor skillnad på att jobba hemifrån en eller ett par dagar i veckan som många gjort förut, till att jobba hemifrån hela tiden. Om man jobbar hemifrån bara ibland, så fungerar det fint att sitta i soffan, men när det blir hela dagar och hela veckor, så fungerar det inte ergonomiskt. Det gick att boka in alltför möten eftersom man inte behöver flytta sig

Särskilt **NEGATIVT** upplevdes det för yngre som bor **SJÄLVA** och bor trångt utan trädgård och balkong.

mellan mötena. Många upptäckte att de hade såväl hem som familjer, och för en del var detta positivt, för andra mer negativt. Särskilt negativt upplevdes det för yngre som bor själva och bor trångt utan trädgård och balkong.

SEPARERARE OCH INTEGRERARE - ATT HANTERA ARBETSLIV OCH PRIVATLIV

Inom arbetslivsforskningen finns begreppen separerare och integrerare för att identifiera de olika strategier människor har för att hantera arbetsliv med resten av livet. Till exempel har forskaren Ann Bergman och hennes kollegor visat hur man kan skilja på olika aktiviteter. En integrerare har inga problem att sitta i telefonkö på jobbet, men har heller inga problem med att svara på mejl på helgen.

Medarbetarna på läkemedelsföretaget hade fått, mer eller mindre medvetet, omförhandla sina strategier för gränsdragningen kring arbetslivet, särskilt vad gällde tid och plats. De som varit platsseparerare, som valt att skilja på arbetsplats och hem, de har inte tidigare jobbat hemma, men kanske inte heller gjort privata saker på kontoret. De har nu fått hantera att arbetet flyttat in i hemmet.

Det är inte nödvändigtvis så att de här strategierna behöver vara dåliga eller bra. Det som är viktigt är snarare

att vi är medvetna om de val vi gör. Det är då vi kan komma åt den så önskvärda flexibiliteten, men undvika gränslösheten. En annan aspekt är att vi är varandras arbetsmiljö. Den som är tidsintegrerare, som gärna jobbar sent på kvällen eller en söndag eftermiddag, kommer att påverka

Det är då vi kan KOMMA
åt den så önskvärda
FLEXIBILITETEN, men
undvika gränslösheten.

sin kollegas strategi. Den som håller på arbetstid, kan bli stressad av att logga in måndag morgon och upptäcka en stor hög med nya mejl som kommit under söndagen. Strategierna påverkar också familj och vännerns liv, om man föredrar att småjobba på helger och ledigheter.

DET NYA-NYA ARBETSLIVET

Det mest intressanta i mina intervjuer var tankarna respondenterna hade om livet efter coronatiden. Tre tydliga attityder framträdde:

1. Jag vill tillbaka till kontoret! Man längtar efter sina kollegor och vill småprata och jobba tillsammans i mötesrum, dricka kaffe och äta lunch tillsammans. Det är svårt och tråkigt att jobba enbart hemma.
2. Jag vill fortsätta jobba hemma! Man upplever att man får mycket gjort och att man får jobba ostört. Ingen avbryter ens arbete, och man behöver inte irritera sig på någon eller något.
3. Jag vill jobba både hemma och på kontoret! Man vill kombinera arbete hemma med arbete på plats. Få slippa resa till arbetsplatsen och kunna jobba ostört hemma, men man vill också vara på kontoret och arbeta tillsammans med andra, vara social, få energi eller ha tillgång till en bra arbetsplats.

Illustration ur Virtuella möten (Liber 2014) av Jonas Andersson Bok&Bild.

Illustration ur Virtuella möten (Liber 2014) av Jonas Andersson Bok&Bild.

Det här innebär att det är ett något annorlunda arbetsliv vi vill återvända till efter pandemin. De utmaningar vi har fått hantera nu, kan förvandlas till möjligheter att skapa arbetssätt och arbetsplatser som stöttar såväl verksamhetens som individens sätt att arbeta. Företag kan komma att behöva locka människor tillbaka till arbetsplatserna. Våra kontor kan behöva utformas annorlunda. I spåkulan ser jag att aktivitetsbaserade kontor kommer att öka. Tanken att använda ytor smart både ekonomiskt, miljömässigt och arbetsmässigt med ytor för både enskilt fokusarbete och gemensamt socialt arbete, framstår som helt rätt. Personligen hoppas jag att arbetslivet kan vara individanpassat när vi kommer tillbaka. De som vill vara heltid på kontoret ska förstås vara det. De som vill jobba mer hemma, ska få göra det.

Jag skulle verkligen vilja utmana såväl företag, chefer som enskilda människor, att ta den här märkliga tiden som ett sätt att bli medveten om och medvetet utforma sin arbetsdag och sitt arbetssätt på ett sätt som passar verksamheten, kollegorna och individen. En del vill vara mer på kontoret än andra. Någon vill ha mer stöttning av sin chef än vad andra behöver. Vi kan arbeta med mål på verksamhets-, grupp- och individbasis och då få både samhörighet och motivationen i organisationen och för

individen. Vi kan utveckla vårt arbetssätt för att se vad som fungerar bäst. Är det att alltid ha 45 minuters möten? Eller ha mejlfria onsdagar eller mötesfria måndagar?

Det jag hoppas är att vi gör så att digitaliseringen jobbar för oss, inte mot oss. Att vi tar hänsyn både till privatliv och arbetsliv när arbete planeras och att vi kan använda den här hemska pandemin som ett sätt att skapa ett

Personligen HOPPAS jag
att arbetslivet kan vara
INDIVIDANPASSAT när vi
kommer tillbaka.

medvetet arbetssätt och med det få ett hållbart och sunt arbetsliv med hjälp av digitaliseringen.

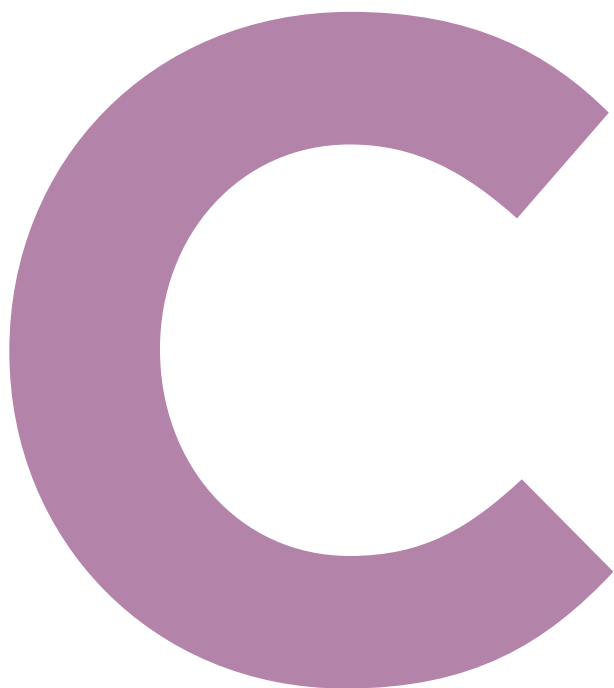
Av: **Lena Lid Falkman**, lektor i arbetslivsvetenskap vid Karlstads universitet och forskare vid Handelshögskolan i Stockholm. Driver Tidspodden med Petra Brask.

Våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Henrik Maltzman.

Kan vi Vaccineras mot konspirationsteorier?

Vad menas egentligen med **KONSPIRATIONSTEORIER**? Kan vi eventuellt ta fram ett "vaccin" mot dem? Det är frågor som **ANNIKA RABO** – professor emeritus i **SOCIALANTROPOLOGI** – försöker besvara i denna artikel.

ovid-19 är ett biologiskt vapen tillverkat och släppt av kineserna för att ta över världen. Covid-19 är ett påhitt för att sen pracka på oss ett vaccin. Och det är vaccinet som kommer att döda oss. Covid-19 är ett påhitt för att dölja det verkliga och dödliga hotet: 5G-utbyggnaden.

Det här är bara några av de konspirationsteorier som vält fram i kölvattnet på covid-19. Sjukdomar, kropp och hälsa är centrala frågor för oss som individer, och för samhället i

stort. Det är därför inte förvånande att virus som orsakar pandemier leder till misstänksamhet och anklagelser. Konspirationsteorier om virus och vaccin dök inte plötsligt upp i år. I slutet av 1990-talet fick påståendet att MPR-vaccin – mässling, påssjuka, röda hund – leder till autism stor uppmärksamhet och spridning. Under svininfluensan 2009 fanns det redan då en vaccinationsrädsla som i vissa kretsar kopplades inte bara till oro och vaccinationsmotstånd, utan också till konspirationsteorier. Influensan sades vara en ren lögn eller medvetet skapad för att sälja vaccin för att göda den farmakologiska industrin. Vissa menade att det fanns nano-chips i vaccinet som antingen kunde döda eller kontrollera den vaccinerade. Då covid-19 drabbat hela världen på en mängd olika förödande sätt har både gamla och nya konspirationsteorier kommit i svang och spridits över världen.

ATT DEFINIERA OCH ANALYSERA KONSPIRATIONSTEORIER

Men vad är konspirationsteorier? Finns de över hela världen? Är de en del av vår mänskliga natur eller skall de istället tolkas och förstås i ljuset av specifika historiska och sociala förhållanden? Har de ökat med den ökande användningen av sociala medier? Hur farliga är de? Detta är några av de frågor som forskare i ett stort europeiskt mångvetenskapligt nätverk <https://conspiracytheories.eu> försökt besvara de senaste åren.

Vårt arbete visar att konspirationsteorier är mycket komplexa och varierande fenomen. Men de svarar ofta på frågan varför jag, min familj, mina nära och kära, min grupp, mitt land drabbas, eller riskerar att drabbas, av olycka, motgångar eller kaos. Jo – är svaret – det beror på att vissa aktörer konspirerar för att skada. Dessa aktörer döljer sig och det är därför konspirationsteoretikernas uppgift att hitta dem och avslöja deras onda avsikter. Det finns två typiska konspiratorstyper: dolda eliter i det egna samhället – de som sägs 'verkligt' styra landet – eller farliga outsiders som utlänningar eller migranter. Inte sällan ses dessa aktörer samverka. I sådana konspirationsteoretikers värld finns inget utrymme för slumpen, utan allt har en förklaring och kan förklaras.

Konspirationsteori är knappast ett neutralt ord. Det är ett begrepp som vuxit fram för att beteckna det som uppfattas som en felaktig världsbild eller som en avvikande syn på orsak och verkan, och ingen vill bli stämplad som konspira-

**SJUKDOM, svårigheter
eller olyckor är människans
ständiga FÖLJESLAGARE.**

tionsteoretiker eller bli anklagad för att sprida konspirationsteorier. Att konspirationsteori kopplas ihop med en närmast sjuklig föreställningsvärld hänger nära samman med en text av den amerikanske historikern Richard Hofstadter. I *The Paranoid Style in American Politics* (1964) hävdar han att konspirationsteorier är en form av paranoia. Historikern Hofstadter använde inte paranoia som ett kliniskt definierat begrepp, utan mer som en metafor för en särskild tradition inom amerikansk politik. Men kopplingen mellan paranoia och konspirationsteorier fastnade och spreds över Atlanten. Fram till slutet av 1990-talet ansågs konspirationsteorier allmänt som ett utslag av irrationellt och extremt tänkande. Men då började framförallt anglo-saxiska forskare att intressera sig för konspirationsteoriernas kulturella betydelse och försökte förstå deras popularitet i exempelvis filmer och romaner. Själva begreppet konspirationsteorier är alltså inte

oproblematiskt och vi forskare i nätverket hanterar detta på olika sätt beroende på den vetenskapliga tradition vi tillhör. De som arbetar med attitydundersökningar närmar sig konspirationsteorier genom indirekta frågor, filosofer gör begreppsvetenskapliga analyser, historiker undersöker och jämför olika källmaterial, kulturforskare med intresse för samtiden har särskilt undersökt populärkulturella yttringar. Jag är socialantropolog och mitt bidrag i nätverket har framförallt varit att ge ett bredare sammanhang av konspirationsteorier på olika håll i världen.

KONSPIRATIONSTEORIERS SAMMANHANG

Kultur- och socialantropologi har länge satts i förbindelse med studiet av icke-västerländska samhällen genom så kallad deltagande observation. Forskaren lever då i ett för hen främmande samhälle under en längre tid, för att på så sätt få en allsidig bild av medlemmarnas liv. Det är viktigt att förstå samhället inifrån genom att lära sig på plats och antropologer understryker att inget mänskligt är oss främmande och att alla fenomen, alla trossystem, alla relationer är intressanta, och förtjänar forskning och analys. Dessa metodologiska ideal utvecklades för mer än hundra år sen då västerländska antropologer hade tillgång till – eller tvingade sig på – människor som levde i småskaliga samhällen med framförallt ansikte-mot-ansikte relationer. Idag kommer antropologer från hela världen och gör fältarbeten inom exempelvis EU, på te-plantager, i flyktingläger och domstolar. En del antropologer följer fysiskt sina informanter, eller fenomenet de är intresserade av, från plats till plats, andra arbetar framförallt med hjälp av Internet och sociala medier. Men ämnets metod, som innebär att antropologen är personligt engagerad och deltagande, och sammanhanget – kontexten – är fortsatt viktiga för den antropologiska analysen. Sjukdom, svårigheter eller olyckor är människans ständiga följeslagare. De måste förklaras och hanteras på sätt som är lokalt förankrade och betydelsefulla. Konspirationsteorier är därför förklaringsmodeller som, menar vi, måste förstås i ljuset av andra sociala och kulturella fenomen. Tills nyligen har antropologer sällan haft konspirationsteorier som huvudsakligt intresse, utan snarare har dessa dykt upp under fältarbetets gång och därmed analyserats i ett större sammanhang.

OCKULTA KOSMOLOGIER

Forskning om häxeri och onda krafter har varit viktiga för hur antropologer ser på konspirationsteorier. Häxeri, liksom konspirationsteorier, kan analyseras som ett menings-system som förklarar varför vi drabbas av otur eller olyckor. Häxerianklagelser riktas i allmänhet mot personer i vår närhet, och ofta mot personer som är marginella eller socialt utsatta. Här skiljer sig föreställningar om häxeri från konspirationsteorier. I folkliga konspirationsteorier är de onda sammansvurna inte våra grannar eller släktingar utan aktörer långt från vårt dagliga umgänge. Häxeri och konspirationsteorier är en slags ockulta kosmologier – teorier om, eller tolkningar, av universums eller människans historia, nutid och framtid grundade på föreställningar om hemliga, mystiska och inte sällan illasinnade krafter. De skall förstås som samtidsfenomen som vi inte lämnat bakom oss genom modernisering och ekonomisk utveckling. Tvärtom. Ett exempel är från Midlands i England från slutet av 1980-talet. Där spreds anklagelser mot föräldrar som påstods utnyttja sina barn i satanistiska ritualer där sexuella övergrepp var ett vanligt inslag. De sociala myndigheterna ingrep i flera fall och omhändertog också barn. Det fanns inga som helst bevis för dessa gräsligheter men trots det fortsatte anklagelserna under en längre tid. Från början var det amerikanska inflytandet uppenbart. Påståenden om satansdyrkan där barn utsattes för övergrepp började bland karismatiska predikanter. De blev kända och uppmärksammade också i Storbritannien och idéer om särskilt utsatta barn slog rot. Sen minskade det amerikanska inflytandet och istället blev inhemska socialarbetare centrala. De samlade in barns vittnesmål som pekade på förekomsten av övergrepp, rituella mord och till och med kannibalism. Men när dessa vittnesmål blev grundligt granskade blev det uppenbart att socialarbetare och terapeuter lagt orden i barnens mun.

Massmedia var mycket viktiga i Midlandsfallet. Där spreds både sensationella anklagelser och motanklagelser. Vissa socialarbetare hävdade att de bara skyddade barnen mot onda krafter och anklagade de skeptiska för att inte ta problemet på allvar. Det kom också påståenden om att polisen och andra skeptiker i själva verket var inblandade i en komplott för att skydda män i höga positioner som påstods delta i ritualerna. Att det inte fanns några bevis och att ingen

Häxa. Teckning av Albrecht Dürer (1471-1528). Källa: Wikipedia commons. Bilden publiceras enligt gängse licens för tryckta medier.

blev dömd fick inte slut på anklagelserna. Detta bidrog bara till fler påståenden om att det verkligen rörde sig om cover-ups och konspirationer. Ett par år senare fick vi ett liknande fall i Sverige med snarlika anklagelser. I januari 1993 grävde polisen efter ritualmördade barn utanför Södertälje. I ett mycket medialt uppmärksammat mål, anklagade en dotter sin far inte bara för incest, utan också för att ha tvingat henne till satanistiska ritualer med inslag av kannibalism. Polisen hittade inga kroppar, det fanns inga bevis för organiserade djävulsdyrkare, och inga tecken på att manliga makthavare konspirerade för att dölja sanningen. Men detta övertygade inte dem som drev denna ockulta teori.

En konspirationsidé i pestens kölvatten var Juden som förgiftar brunnen. Från Pierre Boiastuaus bok utgiven 1560, Folio 29 r. Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, Rés. Y2-963: www.gallica.bnf.fr

GENUS

Det finns en tydlig genus-dimension i de engelska och det svenska fallen. Frågor om kön, sexualitet och familje-arrangemang är centrala i många konspirationsteorier om illasinnade eliter eller farliga främlingar. I både historiska och samtida fall framställs ofta unga kvinnor eller barn som oskyldiga offer som måste skyddas från konspiratorernas ondska. Men det finns också konspirationsteorier där kvinnor inte är oskyldiga utan tvärtom deltar aktivt i själva konspirationen. Här framställs till exempel Greta Thunberg som ett verktyg för Bill Gates eller Georg Soros, ofta kopplade till globala konspirationer. I högerextrema och rasistiska konspirationsteorier klandras kvinnor som har sex eller bildar familj med 'fienden'. Då ska de straffas. Anders Behring Breiviks ockulta kosmologi är ett exempel på just denna slags extrema misogyni.

Genus är relevant inte bara för hur män och kvinnor – och manlighet och kvinnlighet – framställs i konspirationsteorier, utan också för vilka teorier som verkar attrahera män respektive kvinnor. Konspirationsteorier om 9/11, Palmemordet och Estonia engagerar män i högre grad än kvinnor, och kvinnor är mer framträdande i konspirationsteorier om hälsa, sjukdom och vaccinationer. Konspirationsteorier speglar på så sätt samhälleliga och kulturella strukturer. De uttrycks genom narrativ – berättelser – som förflyttar sig från en tid och plats till en annan. I denna förflyttning förändras de men berättelsens element känns ändå igen.

MASSMEDIA

Att massmedia spelar en viktig roll för spridningen av information och motinformation om konspirationsteorier är inget nytt. Tryckta medier har historiskt varit betydelsefulla för att sprida exempelvis antisemitiska konspirationsteorier. Också etermedia har varit plattformar för att sprida konspiratoriska föreställningar. Idag sprider sociala media dem snabbt och globalt. De nätbaserade sökmotorernas struktur gör, som vi vet, att många besök eller klickar genererar en ännu mer framträdande position i nätplattformarnas landskap. Men detta behöver inte betyda att konspirationsteorierna ökat, eller att fler omfamnar ockulta kosmologier. Många dras till, eller intresserar sig för, konspirationsteorier som en form av underhållning. Populärkulturella serier som X-files och böcker som Da Vinci-koden är bara ett par exempel. Fall som handlar om satanism och ritualmord kittlar vår fantasi. Men allt är naturligtvis inte oskyldig underhållning i dagens massmedier. Antropologer som intresserat sig för folkliga föreställningar om häxeri och ockulta kosmologier i Asien och Afrika har märkt en viktig förändring. Anklagelser brukade inte yttras offentligt och kampen mot det onda skedde i det fördolda genom olika motdrag, ofta med hjälp av lokala experter. Nu sker anklagelserna mer inför öppen ridå och massmedia – tidningar, radio, TV och Internet – spelar en allt större roll i att avslöja onda krafter. Gränsen mellan ockulta kosmologier, 'fake news' och desinformation blir också alltmer suddig i det nya medielandskapet.

KONSPIRATIONSTEORIER SOM MOTMAKT

Häxerianklagelser och konspirationsteorier kan förstås

som samtida uttryck för olika former av samhälleliga konflikter, och olika former av oro och rädsla. Sedan slutet av 1990-talet har begreppet *transparens* fått global spridning. Styrning och maktutövning skall ske genom synliga och öppna processer för att motverka korruption och maktmissbruk. Samtidigt tycks världen ha blivit mer opak – ogenomskinlig – för många människor. Det är i detta

Det är i detta GLAPP
mellan ideal och
upplevd verklighet som
KONSPIRATIONSTEORIER
kan frodas.

glapp mellan ideal och upplevd verklighet som konspirationsteorier kan frodas. Privata och offentliga institutioner verkar öppna för insyn men vad händer egentligen under ytan? I länder där löften om allmän ekonomisk och politisk utveckling istället lett till ökade klyftor är det inte konstigt att konspirationsteorier är vanliga. Men också i stabila demokratier, som Sverige, finns ett glapp mellan våra förväntningar på sådant som hälsa, trygghet och lycka, och dess utfall. Där kan konspirationsteorier rota sig.

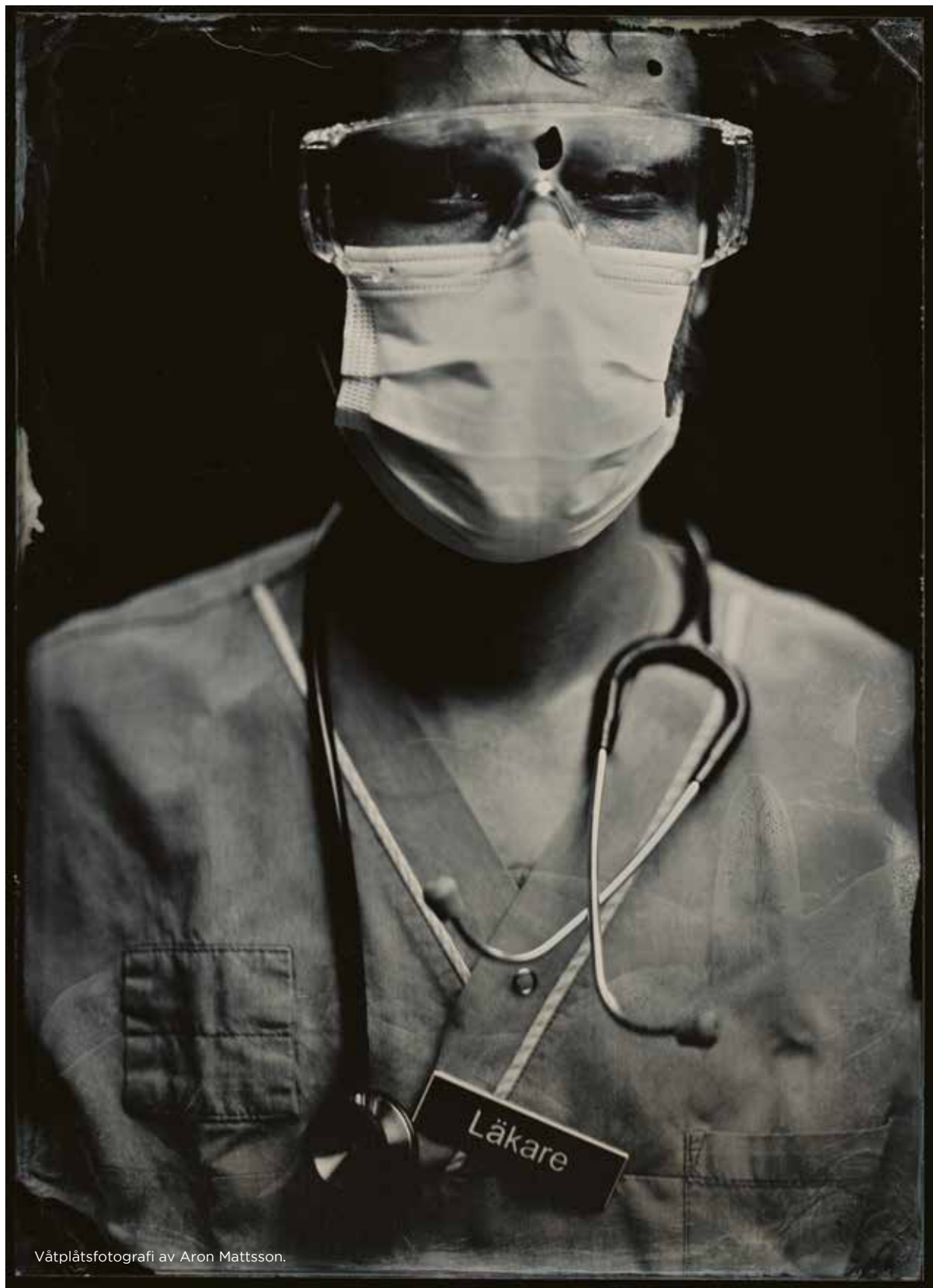
Det är uppenbart att konspirationsteorier och närstående fenomen hörs och syns i offentligheten på ett mer intensivt sätt idag. Många – inte minst i forskningsvärlden – anser att dessa fenomen undergräver den ömsesidiga tilliten och eroderar det kitt som håller samhället samman. Det behövs ett vaccin mot konspirationsteorier! Men dessa rop är inte oproblematiske.

En viktig aspekt av vardagslivet i dagens stabila demokratier med bäring på konspirationsteorier är de krav som finns på oss medborgare. Det har skett en slags demokratisering av kunskapsproduktionen. Medborgare både kan, och ska leta, efter information. Redan från unga år skall vi kunna ta ställning till komplexa frågor, göra många och svåra val och framförallt kritiskt granska fakta och bilda oss en egen uppfattning. Denna slags kunskapsdemokratisering betyder att auktoriteter och experter får en annan roll i det offentliga livet, eller i varje fall uttrycker sin roll

med en annan språkdräkt. Vi görs delaktiga i beslut som rör allt från vår hälsa till utbildning. Vi delar därmed på ansvaret för vårt välbefinnande med professionella kategorier som läkare, sjuksystrar, lärare och socialarbetare. Men i detta delade ansvar uppstår inte sällan oklarheter och konflikter kring makt och bestämmande. Det finns en uppfattning att exempelvis vaccinations skeptiker eller vaccinationsmotståndare är 'faktaresistenta' och ointresserade av vetenskapliga resonemang. Men mycket tyder på att det är tvärtom. Vaccinationsmotståndare är ofta otroligt pålästa, har egna experter och använder sig av en vetenskaplig terminologi. Samma sak gäller dem som inte accepterar den officiella versionen av 9/11, månlandningen, eller Estoniakatastrofen.

Det är därför inte enkelt att informera bort till exempel vaccinationsmotstånd. Kampanjer mot vaccinationsmotstånd har snarare ökat motståndet. Om vi inte tar oro och frågor på allvar och bemöter skeptiker med hån och översitteri, drivs bara fler till ockulta kosmologier. Att förneka förekomsten av konspirationer får dem inte att försvinna. Tvärtom. Det går inte att återuppväcka en tid då auktoritärt bemötande i vård, skola, omsorg var normen, och något som sågs som acceptabelt. Svininfluensan bidrog till ökat vaccinationsmotstånd i Sverige, inte minst genom det sätt som myndigheterna hanterade oro kring vaccinet Pandemrix och kopplingen till narkolepsi. De som förespråkar ett 'vaccin' mot konspirationsteorier och närliggande fenomen har mycket stark tilltro till vetenskaplig expertis. Men covid-19 pandemin har med all önskvärd tydlighet visat att experter inte är eniga i hur viruset bäst bekämpas. Covid-19 har öppnat inte bara för allehanda konspirationsteorier utan också för ett nytt kritiskt, och mycket positivt, intresse för vetenskap, för medicin och dess relevans för och i samhället i stort. Med ödmjukhet från politiker, myndighetsutövare och experter kan denna pandemi bidra till att vi medborgare inser och accepterar att vetenskapen har begränsningar. Den kan inte lösa alla problem. Konspirationsteorierna kommer inte att försvinna, men deras negativa effekter kan bara begränsas genom än mer öppenhet.

Av: **Annika Rabo**, professor emeritus i socialantropologi vid Stockholms Universitet.

Våtplatsfotografi av Aron Mattsson.

Våtplåtsfotografi av Aron Mattsson.

Spanska sjukan speglad i Läkartidningen

Idag är det covid-19-PANDEMIN som upptar våra tankar. För 100 år sedan var det en annan pandemi – SPANSKA SJUKAN – som var på tapeten. Vad kan vi lära oss av den svenska LÄKARKÅRENS diskussioner kring spanska sjukan som fördes under 1918–19?

ven om mycket kan synas egendomligt och främmande idag – såsom diskussioner om kvicksilver som medicin och teorin att smittan skulle kunna spridas genom vindarna – finns det frågeställningar från 1918–19 års pandemi som är bekanta. Hur bör ansiktsmaskerna utformas? Finns det ett verksamt vaccin? Varifrån kommer smittan ursprungligen? Den utpräglad statistisk-matematiska framställningen liksom det analytiska i texterna och de många facktermerna är också bekanta från dagens medicinska debatter.

”Det är sant att historien inte upprepar sig – men den

stammar”, ska någon ha uttryckt. Även om förhållandena är nya kan det finnas element i ett historiskt händelseförlopp som kan kännas igen. Det är en insikt som slår en vid läsningen av läkarkårens diskussioner under spanska sjukan.

Men SKRATTEN
fastnade i halsen så
snart SJUKDOMEN
visade sitt hemska
ansikte.

Sensommaren 1918 började spanska sjukan sitt härjningståg i Sverige. Till en början kunde människor skämta om att ”Spanska flugan” (en populär fars under krigsåren) hade kommit till landet. Men skratten fastnade i halsen så snart sjukdomen visade sitt hemska ansikte.

44.

rekommenderas att försöka
som profylaktiskt medel
mot spanska sjukan.

Inhalatorn ATOX.

På alla apotek à kr. 3. —.

1918
15:de årg.

ALLMÄNNA SVENSKA

N:r 44
1 Nov.

LÄKARTIDNINGEN

ORGAN FÖR ALLMÄNNA SVENSKA LÄKARFÖRENINGEN

UTGIVEN OCH REDIGERAD I STOCKHOLM AV

PROF. DR KNUST KJELLBERG

UNDER MEDVERKAN AV

Prof. Dr HJ. FORSSNER, Doc. Dr A. LICHTENSTEIN, Doc. Dr G. LILJESTRAND.

Redaktionsmedlemmarnes adresser etc. se nederst på omslagets näst sista sida.

A.-B. STILLE-WERNER,
STOCKHOLM.

**MUN- och
NÄSSKYDD**

av

Crêpe-papper.

Pris pr paket à 10 st.

60 öre.

A/B
**NORDISKA
KOMANIET**
KUNGL. HOVLEVERANTÖR.
STOCKHOLM.

tillverkas av A.-B. Pharmacia, Stockholm. Kontrollant:
Professorn i kemi Fil. Dr A. Vesterberg. — Prov
och litteratur sändas läkare på begäran.

Phospho-Energon
(Hjärn-ecitínpreparat)

EN MYSTISK SJUKDOM

Hur hade farsoten kommit till Sverige? ”Om spanska sjukans natur och behandling” är en text i Läkartidningen där artikelförfattaren försöker förstå var och hur den nya mystiska sjukdomen uppstått. Han framkastar hypotesen att den uppkommit i den miljö som skapats av de miljoner sårade människor och kreatur som under då snart fyra års tid levat på slagfälten i mellersta Europa. Att farso- ten sades komma från Spanien och inte från krigszonen (Spanien var under krigsåren neutralt) kunde bero på att ingen av de krigförande makterna ville röja en genom sjukdom förorsakad svag sida. ”Men krig och pestilentia höra sedan gammalt ihop”, konstaterar författaren helt riktigt.

Artikelförfattaren diskuterar också hur smittan kunde ha spridits. Den samtida generationens läkare – menar skribenten – skattar slaviskt åt den exklusiva dogmen, att smittan kommit med kommunikationerna och förmedlats vidare människor emellan genom droppinfektion. I så fall vore problemet tämligen enkelt. Profylaxen fölle inom den personliga hygien. Var och en borde tillse, att han håller människor på behörigt avstånd d.v.s. 1 m., utöver vilken gräns droppinfektionen inte gärna når. Ingen borde få träda en närmare in på livet, och måste så ske såsom beträffande läkare och sjuksköterskor i deras förhållande till de sjuka, så borde de först vända patienternas huvud åt sidan eller anlägga mask för sin näsa och mun.

Att sjukdomen spridits från människa till människa med transporterna var också den allmänna meningen inom läkarkåren vid den här tiden. Men var det så enkelt? Så sent som 1891 hade en läkare i Malmö antagit att influensan kunde spridas med vindarna. ”Med risk att anses vara gammalmodig” lutar artikelförfattaren åt att spanska sjukan kunde ha spridits på det sättet. Vindarna kunde ju föra atmosfäriskt stoft långa vägar så varför skulle inte influensasmittoämnet ha spridits på samma sätt? Han argumenterar således för att tjocka, dimma och dis kunde ha fört sjukdomen vidare till Sverige.

BOTEMEDEL

Liksom vid den nuvarande covid-19-pandemin provades uppenbarligen olika medicinens och behandlingsmetoders effektivitet mot spanska sjukan. Vilka läkemedel var det då

som diskuterades? I en artikel från 1919, *Ha neosalvarsan och kvicksilver någon skyddande inverkan på influensa*, tar författaren upp olika uppgifter i den dagliga pressen om dessa båda ämnens effektivitet mot den nya sjukdomen. Eftersom det dittills inte förekommit någon undersökning i den medicinska facklitteraturen om dessa medels användbarhet mot influensa tar författaren själv sig an saken. Han jämför med de syfilis- patienter som redan då hade behandlats med kvicksilver och även i viss mån med salvarsan. Han redovisar sedan statistiska data och drar slutsatsen att undersökningen inte givit något svar på frågan om huruvida neosalvarsan och kvicksilver har någon skyddande inverkan mot influensa.

En annan text, *Influensaepidemin i Ronneby 1918*, berättar också om behandlingen av patienter med spanska sjukan. Behandlingen hade utgjorts av svett drivande medel i föreningen med stimulantia och kalla tvättningar. Det framgår också att ”Vanligen hade pat. själv inlett kuren genom torr värme samt varm dryck, med konjak, där sådan stått till buds”.

Författaren noterar att behandling med svettkur (genom invärtes medel, inpackningar eller tillförd värme alltifrån

Han jämför med
de syfilispatienter
som redan då hade
BEHANDLATS
med kvicksilver och
även i viss mån med
SALVARSAN.

heta klipåsar till elektriska ljusbad) förefaller vara av speciellt värde, kanske avgörande i sjukdomens början, men tveklaktig i senare stadier och olämplig vid inre verbildning, varför sakkunnig individualisering är nödvändig.

Kunde man då hitta ett verksamt vaccin? I artikeln ”Om spanska sjukans natur och behandling” konstateras det att liksom vid barnsängsfebern man inte heller vid spanska sju-

BETYDELSEN
av vitamin D och
SOLLJUSET för
immunförsvaret är
också uppenbar.

kan lyckats åstadkomma något effektivt vaccin eller serum, sannolikt emedan smittoämnet inte har någon biologisk substans utan ideligen ändrar sin biologiska karaktär.

Diskussionerna om ansiktsmasker känns igen från dagens pandemi. En artikel – *Ytterligare några ord om den personliga skyddsåtgärden vid s.k. spansk sjuka* – från 1918 handlar om vilka personliga skyddsåtgärder som bör vidtas. Artikeln diskuterar speciellt sjukvårdspersonalens skyddsutrustning. Det framkommer att det finns menings- skiljaktigheter läkarna emellan om maskens rätta utform- ning. Artikelförfattaren förespråkar en specifik form av mask som också visas på bild. För vissa sinnrikt utformade masker krävdes att gaskompressen skulle sys. Men det kan-

Open Air Hospital, under spanska sjukan. Källa: "Coronavirus and Sun: a Lesson from the 1918 Influenza Pandemic."

ske kunde vara ett för besvärligt arbete och därför minska användandet av mask på sjukhusen, resonerar skribenten.

En ogynnsam omständighet sades vara den panik smittan kunde föra med sig. Det kunde tydligen leda till att familjer där alla låg sjuka inte kunde få hjälp och att deras grannar inte ens vågade sig till gården för att sköta om kreaturen.

Mycket död och lidande inträffade alltså under spanska sjukan. Men sommaren 1919 ebbade den aggressiva fasen av pandemin ut i Sverige.

HISTORIENS LÄRDOMAR

Finns det då någon behandlingsmetod som användes under spanska sjukan som kan vara intressant även idag? En spännande metod som rönt ett visst förnyat intresse är de "Open air hospitals" som var i bruk under 1918–19 års pandemi. Bakgrunden var att en chefsöverläkare på ett fartyg upptäckte att de sjömän som befann sig i de sämst ventilerade delarna av skeppet var de som sedan blev svårast sjuka. Läkaren beslöt då att vårda dem i tält istället och – när så var möjligt – flytta deras sängar utomhus. Utomhus-sjukhus blev sedan ett populärt koncept under spanska sjukan. De hade speciellt välutbildad personal och höll god hygienisk standard. Enligt uppgift redovisade de färre dödsfall än andra sjukhus.

En del nyare artiklar, som *The open-air treatment of pandemic influenza*, argumenterar för att det kan finnas lärdomar för framtiden att inhämta i den gamla idén om utomhus-sjukhus. Diskussionen om god ventilation har fortsatt in i vår tid. Betydelsen av vitamin D och solljusets betydelse för immunförsvaret är också uppenbar.

Om den nuvarande covid-19-influensan skulle bli värre eller om en allvarigare pandemi skulle dyka upp i framtiden kan mycket vara vunnet på att understryka betydelsen av god ventilation och att uppmuntra människor att spendera mer tid utomhus. I många länder skulle sjukvårdskapaciteten inte räcka till. Då skulle tillfälliga inkvarteringar kunna vara en lösning för att ta hand om de allvarigast sjuka precis som fallet var 1918.

Av: **Leif Jacobsson**, TAM-Arkiv.

Litteratur. Hobday, RA och Cason JW. The open-air treatment of pandemic influenza. *Am J Public Health* 2009;99 Suppl 2: s 236-42.

Vem kan man LITA på?

Idag översköljs vi med information om corona-pandemin. Hur genomskådar vi desinformation under en kris? Vem – eller vilka – i informationsflödet kan vi lita på?

Internets överflöd av information – inte minst den som sorteras och rangordnas av de stora teknologiföretagens algoritmer – har ökat behovet av källkritisk kompetens på de flesta områden. Gränslinjen mellan osanning och sanning har blivit svårare att dra. Skrupelfria makthavare har fått större möjligheter att snabbt och direkt nå en mycket bred publik, oavhängig av någon typ av redaktionella värderingar eller filter. President Donald Trumps tal och twitter-meddelanden är per definition ”nyheter”. Det ändras inte av att många av hans påståenden gång efter gång har avslöjats som lögnaktiga. Några av de värsta konspirationsteorierna i vår tid sprids inte bara via Internets mörka avkrokar. De sprids också direkt från presidenten i Vita huset.

Ett AMERIKANSKT exempel är att viruset har läckts från ett kinesiskt LABORATORIUM i Wuhan.

Under de sista månadernas rapportering om covid-19 har olika typer av felinformation och desinformation fått stor spridning – som om de själva var ett virus. Mycket har karaktär av typiska konspirationsteorier.

”THE CHINA VIRUS”

Ett amerikanskt exempel är att viruset har läckts från ett kinesiskt laboratorium i Wuhan.

Det här är en föreställning som bland annat förmedlats av Donald Trump och utrikesminister Mike Pompeo. Den

relaterar till att det i staden Wuhan sedan lång tid tillbaka finns ett vetenskapligt erkänt forskningslaboratorium med säkerhetskrav på högsta nivå, där coronavirus från fladdermöss studerats. Den republikanske senatoren Tom Cotton har även hävdat att viruset skapats av Kina som ett biologiskt vapen.

Det är naturligtvis, trots stränga säkerhetsprocedurer, inte otänkbart att ett läckage kan inträffa även från ett laboratorium i internationell toppklass, det gäller i alla länder. Kartläggningen av SARS-CoV2 coronavirusets genetiska sammansättning visade dock att det inte matchar något av de virus som analyserats på Wuhan Institute of Virology. I det internationella vetenskapssamhället är det därför ingen oenighet om att avvisa teorin. Men Donald Trump fortsätter i sina tal att prata om ”the China virus” och amerikanska Fox News har repeterat påståendet gång på gång.

Ett annat konspirationsteoretiskt resonemang, också det med ursprung i USA, är att Kina höll informationen om covid-19 hemlig för världen. Anklagelsen bygger bland annat på att kinesiska myndigheter först den 20 januari slog larm om corona-smitta mellan människor. För att bedöma det här påståendet, måste vi värdera den offentligt tillgängliga evidens som finns. Det finns till exempel stark och berättigad kritik mot hur kinesiska myndigheter, speciellt i Wuhan, handlade under den första fasen av corona-pandemin, bland annat med polisförhör av lokala läkare som i en Facebook-grupp varnade för viruset. Kinas centraliserade beslutsprocesser, medicensuren och ångesten för att förmedla ”negativa nyheter” uppåt i systemet, bidrog också till att den offentliga debatten internt i Kina försenades.

Illustration: Ulf Lundkvist

knuten till partitidningen Folkets Dagblad, skrev att även om utrikesdepartementets talesperson hade lagt fram sitt påstående i en "personlig kapacitet", så var hans anmärkningar på Twitter något som hade visst samklang med "liknande tvivel i det kinesiska folket." Och möjligheten att utnyttja tvivel, okunskap och osäkerhet är ofta ett väsentligt element i all propaganda.

5G-TEKNOLOGIN

Ett tänkande som utnyttjar just oro och okunskap är teorin om att 5G-teknologin bär skulden. Föreställningen har sitt ursprung i Storbritannien och knyter an till motstånds-

Andra LÄNDERS myndigheter, som i USA och Storbritannien, valde tyvärr länge att IGNORERA eller bagatellisera den.

rörelsen mot vaccinationer. Grundläggande är idén om att modern teknik skapats i syfte att skada oss människor. 5G-teknologin, den femte generationens mycket snabbare mobilsystem, håller på att byggas upp i flera olika länder. I Storbritannien har en rad 5G-master saboterats av

människor som endera tror att 5G-masterna försvagar vårt immunsystem och gör att vi blir mottagliga för coronaviruset, alternativt att tekniken rent konkret överför och sprider viruset bland oss. Också de som arbetar med 5G-masterna har attackerats, hotats och filmats och man har lagt ut mobilfilmer på nätet så att alla kan se vilka som, enligt de här idéerna, är med och sprider en dödlig sjukdom.

Att forskare om och om igen förklarar att en mängd studier tydligt visat att tekniken varken kan försvaga vårt immunsystem eller sprida virus, har inte hjälpt. Inte heller att en rad länder utan 5G-teknik (t.ex. Iran) fått en virusspridning.

KONSPIRATIONER

Konspirationsteorier kan alltså tjäna olika politiska syften och härbärgera mycket oro. Corona-smittan har blivit karakteriserad som den perfekta häxbrygden för en infodemi, dvs en ryktesepidemi som snabbt sprider en blandning av sanning, påhitt och rena lögnar. Reuters Institute for the Study of Journalism presenterade i april en rapport om detta. Forskarna fann att merparten av de inlägg som faktagranskats om coronaviruset handlade om feltolkningar och förvanskningar av

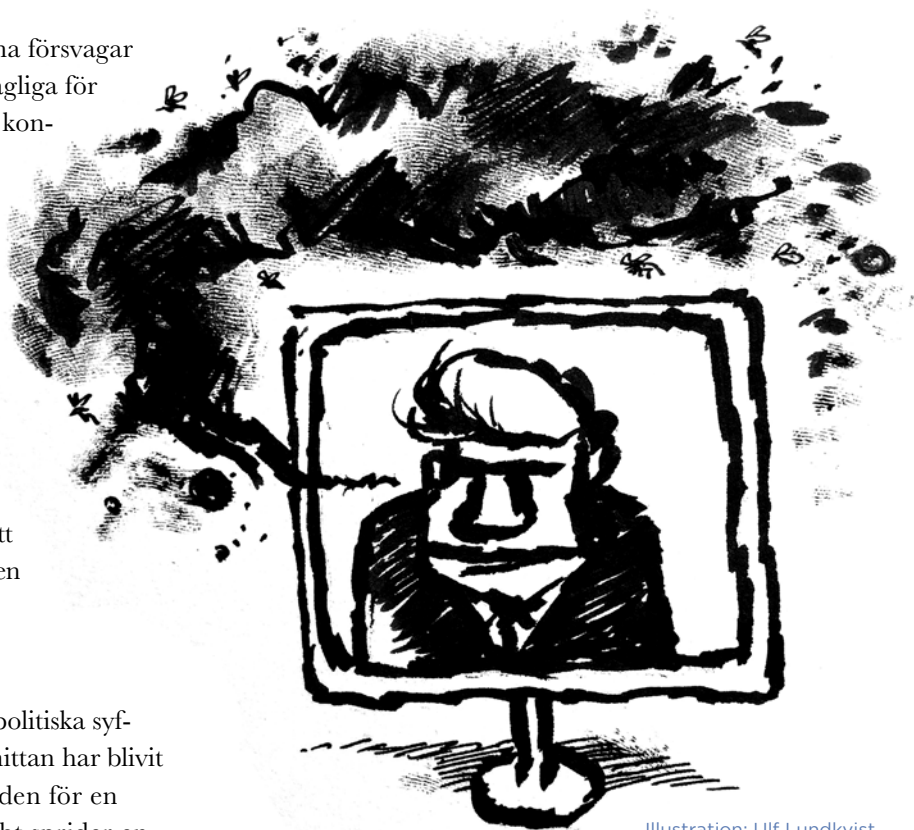

Illustration: Ulf Lundkvist

statistik och faktaupplysningar, medan över en tredjedel var falska, ofta präglade av flagranta lögnar av den typen Trumps långa presskonferenser dessvärre har gett många exempel på.

Det som tycks så svårt för oss, är att acceptera ovisshet. Vi har ofta svårt att förstå att forskningen ännu inte har svaren på allt, att det inte finns någon helt säker kunskap om sådant som spridningsrisker, dödligheten i olika grupper, hur lång tid viruset kommer att cirkulera, när ett pålitligt vaccin kommer. Forskare kan också vara oense och att det tar tid att bygga upp tillförlitlig kunskap. I en sådan situation är vi mycket sårbara och kan lätt bli offer för desinformation och konspirationsteorier – eftersom dessa erbjuder någonting att hålla sig till, en lättbegriplig förklaring. Det kan ge trygghet, men den tryggheten är i själva verket falsk.

Av: **Ester Pollack**, professor i journalistik vid Stockholms universitet.

Tre grundläggande källkritiska råd:

1. Är källan trovärdig? Om den är dold, eller osäker, finns det ingen grund till att föra informationen vidare.
2. Undvik systematiskt att dela Facebook-inlägg eller återtitta meddelanden när du inte vet tillräckligt om det som förmedlas och kan bedöma vilken informationskvalitet det har.
3. Undvik källor som ägnar sig åt "cherry picking", att plocka russinen ur kakan, d.v.s. som bara presenterar fakta som stöder en viss åsikt - samtidigt som man ignorerar information som kan peka i en annan riktning.

Döden & moderniteten

Har vi **TRÄNGT BORT** döden i vårt moderna **SAMHÄLLE**? Den frågan ställs av psykoanalytikern Per Magnus Johansson i denna **KRÖNIKA**.

Covid-19 har drabbat oss. Vår dödsångest har kommit upp till ytan. Vårt sätt att behandla varandra har blivit synligt. Vi är omskakade. Ibland tränger vi bort det obehagliga, stundtals förnekar vi obehaget och i pressade situationer förkastar vi det. Men obehaget återvänder; i en andra, tredje eller fjärde våg. Ibland tycks vågorna aldrig ta slut. Men oron skapar även möjligheter: Vi kan också förstå något om det samhälle vi levit i. Inte minst bör vi ställa oss frågan: Hur vill vi att vårt framtida samhälle skall se ut? Vad kommer sannolikt att bestå och vad skulle kunna förändras?

En författare som ett inte obetydligt antal intellektuella har ett förhållande till är Michel Houellebecq (f. 1956). Omskriven, kritiserad, älskad, hatad, originell, genuint orädd, utan att uppfatta sig som orädd, ensam, isolerad, en person som brutit sin isolering och vänt åter till en självvald avskildhet, osårbar i sin cementerade sårbarhet, upphört att ge intervjuer, provokatör, utan

Hur vill vi att vårt
framtida SAMHÄLLE
skall se ut? Vad kommer
sannolikt att bestå
och vad skulle kunna
FÖRÄNDRAS?

avsikt att provocera; en odiskutabel referens, en klart lysande stjärna på den litterära himlen, översatt världen över. Några av oss väntar på hans ord: vill ta del av hans tankar. I en värld där alltför få har något att säga, utöver det som vi förväntade oss att han eller hon skulle hävda, hörs hans originella och självständiga röst.

Michel Houellebecq uttalade sig i den franska radion den 4:e maj om den aktuella situationen med covid-19. Hans tal trycktes dagen efter och han skriver bland annat: "Jag tror inte på den typ av kungörelser som går ut på att ingenting längre kommer att vara som tidigare."

Författaren är i en situation som i mångt och mycket är densamma som tidigare, hävdar Houellebecq. Denne lever som en eremit med sina böcker. Ensam, men aldrig övergiven. En författare behöver emellertid kritiskt granska de hugskott och idéer han får vid arbetsbordet. Det gör han allra bäst genom att ge sig ut på promenader. Covid-19 har hindrat Houellebecq att röra sig fritt i Paris. Den bristande rörelsefriheten är problematisk. Arbetsrytmen störd. Ett irritationsmoment: En påle i köttet.

Covid-19: En beteckning; ett ord och en osynlig angripare. Vi ser inte fienden; covid-19 går inte att

identifiera med ögonen. Inte heller med öronen; viruset samtalas inte med någon. Men det existerar. Alla talar om och tänker på det vi kallar viruset. Covid-19 opererar osynligt i det tysta. Ingen får vara ifred: Pesten.

Enligt Michel Houellebecq kommer det mesta att vara precis likadant som tidigare, när vi fått distans till pandemin; men lite värre. Döden, som vi under lång tid i västvärlden har försökt gömma undan, har under krisen i större utsträckning kommit upp till ytan. Och vi har på allvar börjat fundera över vilket värde de människor som har fyllt 70, 75, 80, 85 eller 90 år har. Har en gammal person samma värde som en levande och sprudlande 25-åring? Har den så kallade åldersdiskrimineringen antagit en oförställd och barbarisk form? Har vi levt med ett nationellt besöksförbud på äldreboendena även innan den första april?

Hans slutsats är drabbande: "Alla dessa tendenser, jag har sagt det förr, existerade redan innan coronaviruset; de har enbart visat sig med en ny tydlighet. Vi kommer inte, efter karantänen, att vakna upp, till en ny värld; den kommer att vara densamma, men bara lite sämre."

Här finns enligt mitt förmenande en avgörande fråga: Har det som i dag framträder så tydligt tidigare funnits dolt under ytan? Är den förstärkta upplevelsen av ensamhet, behovet av avstånd, rädslan för att komma för nära den andre, att betrakta som en rimlig konsekvens av pandemin, snarare än som en grundstämning i det postmoderna samhället? Har det som numera är manifest varit latent närvarande, för att tala med Karl Marx (1818–1883), Friedrich Nietzsche (1844–1900) och Sigmund Freud (1856–1939)?

Eller för att uttrycka sig annorlunda och på ett mer trösterikt och hoppgivande sätt: Är det som vi nu ser också en signal som pekar ut ett livsnödvändigt behov av förändring? Vi kan inte blint fortsätta med våra enskilda projekt utan att på något sätt inkludera den andre. Vi behöver i större utsträckning känna igen och förstå: Den andres situation är också min. Det är detta igenkännande som kan ge oss möjligheten och rätten att hitta vår egen väg.

Av: [Per Magnus Johansson](#), psykoanalytiker, docent i idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet.

Vårvirusets tid

Corona: En psykoanalytikers dagbok. Av: Per-Magnus Johansson. 2020. Bokförlaget Korpen.

I mitten av mars – när vårsolen började lysa allt klarare – slog covid-19-pandemin till med full kraft. Många blev omskakade.

När vi blir oroliga och paralyserade kan vi alltid börja skriva. Psykoanalytikern Per Magnus Johansson var en av dem som tog till pennan under den första märkliga tiden då landet närmast stod still. Han skrev ned sina reflektioner i korta texter som sedan publicerades på nätet. Johansson kallar dem ”dagsedlar”. Men det var inga polemiska snytningar han utdelade. Snarare kretsar hans texter kring existentiella teman som rädsla, osäkerhet och vårt ändliga liv. Hans reflektioner fann snabbt en stor läsekrets. Den 18 mars tackar han de över 6000 personer som tagit sig tid att läsa hans ord.

I boken *Corona: En psykoanalytikers dagbok* har han samlat sina webbtexter från den 17 mars till den 12 maj nådens år 2020. Minnet är kort. Det är inte utan att man åter drar sig till minnes den dramatiska händelseutvecklingen under våren. Dagboken utgör både ett tidsdokument och ett angeläget bidrag till frågan om vår gemensamma utsatthet.

Skriften är inget yrkesminne. Samtidigt använder Johansson sin psykologiska kunskap och erfarenhet i sina texter. I boken medverkar också – i brevform – ett antal av hans samtalspartners, såsom läkaren Christer Andersson, idéhistorikern Sven-Eric Liedman och författaren Lydia Sandgren.

Det är de psykologiska, och även sociala, konsekvenserna han reflekterar över i första hand. Hans bok är kanhända ett exempel på att samhällsvetenskapliga och humanistiska infallsvinklar är väsentliga – inte endast de medicinska som dominerat coronadebatten.

En återkommande reflektion hos Johansson är hur vi tycks ha trängt undan medvetenheten om vår dödlighet i det västerländska samhället. Vår viktigaste uppgift idag är att förbli evigt unga, vältränade och fräscha. Konsekvensen av en sådan

inställning blir att vi inte tar vårt liv på allvar. Kan vi jobba bort döden? frågar han.

En tanke kan infinna sig av att det finns något att lära av krisen. Den 30 mars skriver han: ”Fantasin om vår odödlighet har kapsejsat. Vi orkar bara benämna livets ändlighet i orons skepnad.” Boken innehåller inte mycket av psykologiska facktermer. Inte heller går han in på meningsmotsättningarna inom psykologprofessionen, som den mellan kognitiv beteendeterapi och psykoanalys. Snarare är han en slags existentialist som lyfter de stora frågorna. Och han är historiskt och litterärt bevandrad.

Kanske blev hans texter så lästa därför att han blev ett slags vetenskaplig själasörjare som ingav läsarna hopp i en oviss tid. Han tar vara på det positiva: det rapporterades om en 101-årig man som smittats av covid-19 och – tillfrisknat.

”Det är fortfarande möjligt att ge och ta emot”, skriver han. Att leva på sparlåga leder till en negativ spiral. Vi måste bibehålla livskraften. Det är fortfarande möjligt att vara hoppfull. Kanhända lär vi oss av pandemin att allt hör samman. Att hålla mig frisk är inte endast en angelägenhet för mig själv. Min hälsa är inte endast min egen.

Jakt på toapapper

Clara & viruset: jakten på toapapper. Av: Lisa Kärmander och Emmelie Salomonsson. 2020. Idus Förlag.

”Coronaklubben”. I närheten av mitt bostadsområde hittades en lapp undertecknad av några pojkar. Det visade sig att ett av barnen bildat en klubb i syfte att utrota viruset!

Så visst reflekterar även barn om covid-19. Runt om i hela världen har det också kommit ut en strid ström av barnböcker om den nya farsoten. I Kina – visste DN att rapportera redan i maj i år – har det redan kommit ut flera skönlitterära barnböcker. De berättar om pandemin ur ett barnperspektiv. I Gao Jings *Ett annorlunda nyår* får barnets frågor, tankar och fantasier styra berättelsen framåt, skrev DN:s Björn Sundmark. Sverige har en stark barnbokstradition. Astrid Lindgren är naturligtvis vårt lands mest framträdande barnboksförfattare.

Förutom att hon tilldelades ett stort antal nationella och internationella priser för sina böcker var hon under senare delen av sitt liv en betydande samhällsdebattör.

Coronapandemin har följaktligen lett till utgivning av nya barnböcker även i Sverige. Ett exempel är *Coronavirus – en bok för barn* som givits ut av Alfabet förlag och som kan laddas ned som pdf. Boken kan säkert spela roll för att säkerställa att barn, föräldrar och pedagoger får det stöd de behöver för att kunna tala med varandra om den nya farsoten.

Clara & viruset: jakten på toapapper är ett annat exempel på en barnbok som givits ut under ”coronati-den” i Sverige. Författaren – Lisa Kärmander – är legitimerad förskollärare, men har även läst kreativt skrivande på högskolenivå. Hon började alltså sin bana som förskollärare, även om hon numera är verksam som frilansare.

Boken är kul. *Clara & viruset* har verkligen fångat barnets nyfikna och öppna sinnelag. Ty för barnet – eller nybörjaren – ligger många möjligheter öppna. För den vuxne däremot – eller experten – är möjligheterna redan begränsade.

”Alla talar om det nya viruset”, reflekterar bokens huvudperson

Clara i bokens inledning. Framför TV-apparaten blir hon varse nyhetsflödet. Clara är lite orolig över viruset. Hon vill inte bli sjuk. Clara kommer på en idé: om hon springer supersnabbt, då kan väl inte viruset komma ikapp och smitta henne!

Bokens huvudberättelse utspelar sig i mataffären. Väl inne i affären söker familjen efter toapapper. Och alla som var med om vårens händelser minns ju hur det såg ut på hyllorna när man försökte få tag på en rulle. En tant har fått sin kundvagn överfylld av ... toapapper! Clara gör ett förtvivlat försök att stjäla ur kundvagnen, blir upptäckt, och – börjar nysa. Tanten flyr strax fältet och låter Clara behålla rullen.

Slutet gott allting gott. Tanten kommer så småningom på bättre tankar, upptäcker bristen på toapapper och delar med sig till andra kunder. Clara delar i sin tur med sig av papperet till en äldre man. Allra sist i boken finns myndigheternas råd för att förhindra smittspridning i form av pratbubblor.

Den lilla boken är fantasifull illustrerad med teckningar av Emmelie Salomonsson. Lisa Kärmanders barnsaga rekommenderas alltså – för såväl förskollärare som föräldrar och andra intresserade – inklusive vuxna barn.

DOKUMENT OM SMITTSAMMA SJUKDOMAR

Vad har TAM-Arkiv att erbjuda när det gäller dokument om pandemier och smittsamma sjukdomar? Under 1900-talet har ett flertal smittsamma sjukdomar drabbat världen. I olika nummer av Läkartidningen som finns bevarade på TAM-Arkiv skildras olika epidemier och pandemier.

Mellan 1918 och 1919 härjade spanska sjukan i Sverige. I ett flertal artiklar skildras sjukdomen och läkarnas försök att hindra smittspridningen och hur de behandlade de sjuka. I andra tidningar kan man läsa om "polions epidemiologi, klinik, terapi och prognos särskilt i belysning av erfarenheterna från epidemin i Stockholm 1953".

SCHOLA POSTGRADUATA MEDICA

1957:II

Red.: Med. dr Åke Liljestrand

Om polions epidemiologi, klinik, terapi och prognos särskilt i belysning av erfarenheterna från epidemin i Stockholm 1953.

Av

Justus Ström, Stockholm

Aven om frågan om ympningen helt naturligt absorberar det största intresset i våra dagars poliosituation, har dock avsevärda nya rön och framsteg gjorts även i fråga om polions diagnostik, klinik och behandling. Speciellt gäller detta värden av de andningsinsufficiens fallen. Många vetenskapligt värdefulla arbeten ha utförts i detta sammanhang bl. a. vid Stockholms epidemisjukhus i samband med den stora epidemin 1953. Denna framställning baserar sig främst på arbeten utförda vid sjukhuset av dess medicinska stab samt på associerade forskare. De vetenskapliga artiklarna är till största delen samlade i supplement 316 (1956) av Acta med. Scand.

EPIDEMIOLOGI

Tidigare polioepidemier kännetecknades av det förhållandet, att landsbygdens befolkning angreps i större utsträckning än tätorterna. Antalet fall i Stockholm var sålunda jämförelsevis mycket litet, vilket man finner av Medins redogörelse för epidemierna 1887 och 1895. Wickmans för 1905 års epidemi och Wernstedts för 1911–1913 års hittills svåraste epidemi i Sverige. Orsaken till landsbygdens dominans ville Wernstedt i likhet med andra författare se i en bättre immunitet hos tätorternas vuxna

befolkning orsakad av tidiga infektioner å dessa orter på grund av i regel sämre allmän hygien. Ju senare den primära infektionen träffar människorna, desto flera angripas av manifest sjukdom.

Den relativt snabba ökningen av antalet paralytiska fall i huvudstaden under senare årtionden föranledde mig att närmare undersöka perioden 1910–53 (31). Det visade sig därvid, att en anmärkningsvärd förändring inträtt. Jämföres frekvensen i Stockholm med landet i övrigt, visar det sig, att förhållandet

52/85

LÄKARTIDNINGEN

Artikel om polio. Läkartidningen från 1957. Läkarförbundets arkiv, TAM-Arkiv.

Framsida av Läkartidningen från 1985. Läkarförbundets arkiv, TAM-Arkiv.

82

på mitten en liten bygel, vilken är meningen att stödja på näsan som på ett par glasögon. Böj tråden vinkelrätt i riktning bakåt från ett ställe, som motsvarar ansiktets bredd, och låt de så avvikande delarna lik ett par glasögonskalmar bakåt böjas av över öronmusslorna (Fig. 1). En ren näsduk vecklas upp till hälften och placeras dubbelviken över trådens mittparti, från vilket den får fritt nedhånga. Oralskyddet påtages därefter alldeles som ett par vanliga glasögon, endast med den skillnaden, att bygeln för näsan ej placeras vid näsroten utan

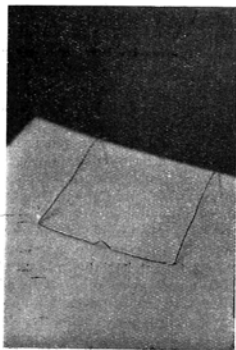

Fig. 1.

strax över näsvingarna. Därigenom kan skyddet bäras av vem som helst, oberoende om glas finnes för ögonen eller ej. (Fig. 2).

En dylik konstruktion tillåter fri andning genom det mellanrum, som förefinnes mellan skalmarna och mittpartiet, sålunda vid ögonen. I sovande ställning har jag kunnat väl fördraga det även i sidläge. När det ej är i användning, avtages skyddet som ett par vanliga glasögon, näsduken viktes ihop eller rullas ihop, på så sätt, att den infekterade sidan — sålunda den sidan, som varit mot bärarens mun — kommer inåt, och skalmarna böjas ihop över den så hoplagda näsduken alldeles som ett vanliga skalmar. Det blir så ett lagom föremål för fickan, är lätt till hands och lätt transportabelt. Vid behov bö-

83

jas skalmarna upp och utvecklas näsduken. Det är min förvissning om att den tid snart är inne, då det förefaller lika naturligt att sätta ett oralskydd på näsan vid umgänge med människor i smittider, som det nu är att sätta ett par glasögon på näsan. Alla nödvändighetsåtgärder tränga småningom igenom och till dylika måste, så vitt jag förstår, även räknas oralskyddet.

Genom bakteriologiska undersökningar har jag kunnat konstatera, att största massan infekterade spottdroppar upp-

Fig. 2.

fångas på näsduken, där de ju på grund av sin slimmiga beskaffenhet bli fastsittande. Endast vid täta och kraftiga prustningar trängde några bakterier över skalmarna vid ögonen. Några kolonier erhöles vid örontrakten, däremot endast mycket sparsamma eller inga bakåt i höjd med axlarna. Skyddet måste sålunda kunna betraktas som relativt säkert. Kommer därtill dess prisbillighet (1–2 öre), att det kan framställas av vem som helst och medföras när som helst som ett par vanliga glasögon, ehuru ej så sköra som dessa, och ej är obehagligt att bära, så menar jag att inga mekaniska eller dyrhetshinder kunna förefinnas för skyddets allmänna införande.

Är det även användbart som skydd mot en infekterad omgivning? Om man tänker på de relativt breda öppningar, som

TAM-Arkiv har källorna till tjänstemännens och akademikernas historia. Vi bevarar, ordnar, tillgängliggör och främjar forskning på arkiven. Adressen är Grindstuvägen 48-50, Bromma.
Hemsida: www.tam-arkiv.se

Reklam från Tjänstemannaförbundet HTF. HTF:s arkiv, TAM-Arkiv.